

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy nyelvtörténész gondolatai a rovás kutatásáról egy 2021-ben megjelent könyv kapcsán

BENKŐ ELEK – SÁNDOR KLÁRA – VÁSÁRY ISTVÁN, A székely írás emlékei*

1. A rovásírás(ok) kutatása sok évtizeden át az elszigeteltség és a gyanakvó elutasítás állapotában volt. Ennek talán leginkább szembeszökő példája, hogy 2009-ben az OSZK Látjátok feleim című nagyszabású nyelvemlék-kiállításán a rovás emlékek, illetőleg a BENKŐ ELEK, SÁNDOR KLÁRA és VÁSÁRY ISTVÁN által szerkesztett könyv terminológiája nevezi, a székely írás emlékei az említés erejéig sem jelentek meg. (Engedjessék meg, hogy a továbbiakban a két terminust szinonimaként használjam.) A korábbi, hazánkban tapasztalható óvakodó magatartáshoz képest átütőerejűnek bizonyult az MTA őstörténeti konferenciája 2013-ban, amelyen a rovásírás tárgyalása a hagyományörzés témakörén belül kapott helyet. Ez az esemény mégsem volt előzmény nélküli. Az 1900-as évek utolsó negyedében templomok restaurálása vagy ásatások során több rovás-emlék került elő Erdély területén (Vargyas, Székelydálya, Dálnok, Berekeresztúr stb.), amelyekről BENKŐ ELEK rendre tudósított a Magyar Nyelv számaiban, SÁNDOR KLÁRA pedig kiváló monográfiát írt a Bolognai emlékről. Ennek megfelelően az említett őstörténeti konferencia mérföldkönek számít. Ez a konferencia lehetett az a szikra, amely a gondolat megfogalmazásához vezetett, majd megvalósítandó programmá vált: egy olyan nagy összefoglaló munkának a megjelentetése, amely méltó lesz SEBESTYÉN GYULA 1915-ös monográfiájához. Az így létrejött impozáns, albumszerű kiadvány komoly érdeklődésre tarthat számot: összefoglalása annak, amit a rováskutatással kapcsolatban a Magyar Tudományos Akadémiához kötődő kutatók erdélyi kollégáikkal, és a két háború közötti tudósok addigi munkásságának eredményeire építve publikáltak. Ebben a rövid visszatekintésben érdemes egy pillantást vetni arra, hogy a tudomány melyik területeiről kerültek ki a rovás emlékeknek, vagyis magyar nyelvű szövegeknek – nyugodtan mondhatjuk: nyelvemlékeknek – a megfejtői. Ezek a kutatók kiváló néprajzosok, turkológusok, régészek szűk köre. Sajátos ellentmondás, hogy magyar nyelvész a legutóbbi időkig csupán egyetlen egy volt köztük.

2. **A vizsgált könyv szerkezete.** Az Előszó és Bevezetés és a Köszönetnyilvánítások után következnek az ábécé nagybetűivel jelzett tartalmi fejezetek: A) A székely írásról szóló történeti tudósítások tára (25–168); B) A székely írás feliratos emlékei (171–222); C) A székely írás kéziratban megőrzött feliratos emlékei (225–284); D) A székely írás kézírásos és nyomtatott emlékei (287–667); E) Korai értekezések a székely

* Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021. 927 lap.

írásról (671–812); F) Bizonytalan jellegű vagy tévesen meghatározott emlékek és hamisítványok (815–828); Összegzés. A kötetet Bibliográfia, Képjegyzék, Személy- és Helynévjegyzék zárja. A kötet anyagában való elmélyedés ennek a tartalmi folyamatnak a mentén nem látszik célravezetőnek. A mindenkor olvasó, felhasználó célirányosan fogja kezébe venni a kiadványt, és a kutatási témájának megfelelően fog mélyrehatóan bizonyos részkérdésekkel foglalkozni. A B)-tól E)-ig jelzett fejezetekben az egyes róvasemlékekről általában igen jó minőségű fényképek tájékoztatják az érdeklődőket, és segítik a jövőbeli kutatókat a munkájukban.

Az első nagy fejezet Kézaitól Kiss Bálintig, 1839-ig mintegy 550 év székely írásról szóló irodalmát gyűjti össze. Ezek a tudósítások, kiváltképp az első századok során keletkezettek idegen nyelven íródtak. Főként latin nyelvű tudósítások adnak hírt a különleges írásról, de (nem két, vö. 17., hanem) három német nyelvű tájékoztatás is olvasható. Ezek a hosszabb-rövidebb megjegyzések egyúttal arról is tájékoztatnak, hogy miként nyilvánult meg az európai érdeklődés bizonyos magyar, közelebbről erdélyi kérdések iránt, így művelődéstörténeti szempontból is igen értékesek. A latin szövegeket SZABÓ ÁDÁM, Bél Mátyás értekezését TÓTH GERGELY fordította, rövidebb részletek pedig BOLLÓK JÁNOS és C. VLADÁR ZSUZA fordításában szerepelnek a kötetben. A német szövegeket VÁSÁRY ISTVÁN fordította. A többszáz éves, nyelvjárási sajátosságokat is tartalmazó német nyelvű szövegek nem feltétlenül érthetők a mai nyelv tudása alapján, ezért szerencsésebb lett volna germanistát felkérni a tolmácsolásukra. Így elkerülhetők lettek volna a bosszantó fordítási hibák. A szövegek, mivel szerzőik pozsonyi, illetőleg erdélyi szász személyek, ebből a szempontból is érdeklődésre tarthatnak számot. Veit Goilel székelyekre vonatkozó beszámolójából csak a magyar fordítást olvasókat vezeti félre az, hogy az *Ackerbauer* 'földműves' a fordításban *ács*-ként szerepel (30–31). Az írófelületet illetően Goilel azt írja, hogy „auf holcz oder Rabisch” – a fordítás szerint „fára és falra” írtak (30). A *Rabisch* jelentését *fal*-ként fogalmazva vélhetően *rabic(fal)* hangzása okozta tévedésként értékelhetjük, ebben szerepet játszhat az empirikus ismeret a falakon talált emlékek alapján, de a *rabic(fal)* 19. századi személynévi eredetű szó (Duden), az idézett *Rabisch* viszont a szlovén nyelvből való, a jelentése 'rováspálca', olyan eszköz, amelyet az aknász használt a kitermelt szén mennyiségének az ellenőrzésére (l. GRIMM *Rabisch* a.).¹ A két szó tehát leginkább szinonima lehetett. – Tröster János a Szamosközytól emlegetett Florenzi-könyv kapcsán írja, hogy a könyv száz évvel korábban „von den Scythen”, azaz a szkíták által nyomtatott – hibás fordításban, a *von* helyett *vor*-t olvasva: „száz évvel a szkíták előtt nyomtatták” (54–55). – Egy ismeretlen szerző 1825-ben Jankowich Miklósról hivatkozva azt írja, hogy a hunok maradványai a legrégebb időktől a betűiket „auf hölzerne Stäbchen [...] eingebrannt haben”: a fordítás szerint nem beleégették, hanem „fapálcikákra betűket róttak”. Az idézett szerző az írás módjára még egyszer visszatér. Ott a német nyelvű szöveg szerint a székely betűket „ingeschnitten oder eingebrannt haben” áll. (159). A fordítás itt nyilvánvalóan hiányos: „a székely betűket vagy beleégették a fába” (160), helyesen belerótták vagy beleégették.

Az A) fejezetben – miként a Bevezető is tájékoztat – a székely írásról tudósítók mellett olyan szerzőktől származó híradások is találhatók, akiknek a nevéhez székely írásos

¹ Itt köszönöm meg GERSTNER KÁROLY segítségét a szó értelmezésében és a német szótárak lelőhelyének felkutatásában.

emlék is társul. Ezek az emlékek külön, a székely írás kéziratos emlékei között, a D) fejezetben találhatók. Azok a szerzők, akiknek a munkássága a székely írással kapcsolatban több fejezetet is érint, a következők: Szamosközy István, Desericzky Ince, Bod Péter, Simonchicz Imre és Révai Miklós. Miután minden személy és minden emlék előtt a szerkesztők által írott bevezető sorok állnak, ahol a különböző, összetartozó szövegrészek lelőhelyéről is tájékoztatnak, ezek nem téveszthetők el.

A mindenkori olvasó a saját egyéni érdeklődése szerint veszi kezébe a könyvet, és keres annak megfelelően az egyes fejezetek között. A nyelvtörténészt az érdeklődése a legkorábbi latin betűs nyelvemlékek közé is illeszthető korai rovás emlékek felé tereli, amelyek a könyvben a B) fejezetben találhatók. Itt mindjárt meglepetés, bosszantó meglepetés éri. A sokáig – a kötet szerkesztői részéről különösen is – vitatott Bodrog-alsóbüi fűvóka, a legkorábbi, minden latin betűs emléknél korábbi rovás emlék hiánya tűnik fel. Bár RÓNA-TAS ANDRÁS már 2017-ben figyelemre méltó, megkerülhetetlen emléknak tartja (RÓNA-TAS 2017: 15), a szakirodalom pedig VÉKONY GÁBOR megadott olvasatának (VÉKONY 2004: 25–39) korrekcióját, és ennek hangtörténeti, morfológiai elemzését is megadja, valamint az emlékekkel kapcsolatos településtörténeti kérdéseket is tisztázza (ZELLIGER 2012: 12; HOSSZÚ–ZELLIGER 2014: 417–431; SZENTGYÖRGYI 2019: 39–40; HOSSZÚ–ZELLIGER 2020: 61–63; vö. még SÁNDOR 2014: 103–111), ezekről a Székely írás emlékei kötet nem vesz tudomást. Csupán településtörténeti okokra hivatkozva, arra, hogy a Somogy megyei lelőhely kívül esik a vátyi székely ispánság területén, a bizonytalan emlékek közé sorolja (817). Itt viszont a fontos emlékeket megillető, a szakirodalomban több helyen is megtalálható fényképet sem közlik.

A furcsaság itt nem ér véget. A rovás emlékeknek a „legrégibb és írástörténeti szempontból talán legértékesebb rétegében” (17), ahonnan a Bodrog-alsóbüi fűvóka feliratát hiányoljuk, a 18. tétel alatt a bizonytalan datálású Moldvabányai felirat található. Ennek, mint a neve is mutatja, a lelőhelye kívül esik a Székelyföldön, de ebben az esetben ez nem jelentett a szerkesztők számára akadályt. Jóval súlyosabb kifogás viszont, ami az emlék ismertetése során is kiderül, hogy a szerkesztők egyike, SÁNDOR KLÁRA az emléknél még a székely írással való azonosítását is kétségbe vonja (215). A fénykép és az ennek alapján készült rajz csak megerősítheti ezt a véleményt.

A hiteles korai emlékek között első helyen a szerkesztők által legkorábbinak tartott homoródkarácsonyfalvi első felirat található (171–174). Ismertetik – ahogy következtetesen az egész kötetben teszik – a lelőhelyét, megtalálásának körülményeit és az olvasati kísérleteket. Ezekhez tudni kell, hogy a feliratot tartalmazó kő másodlagos beépítés során került a mai helyére, a felirat pedig a beépítés során fejjel lefelé fordítva helyezkedik el. Az emlékről készült fénykép és ennek rajzolata korrigálni akarván ezt a körülményt nemcsak a fejjel lefelé irányt állította talpra, hanem a fénykép tükröztetésével az írás irányát is megváltoztatta (172), amit az átbetűzés is követ (173), vagyis az eredetileg jobbról balra haladó írás betűi balról jobbra következnek. Ez a rovásbetűk formáján is látszik. Néhány graféma hangértékére lehetséges megoldást kínálnak teljesen függetlenül a korábban már ismertetett olvasati kísérletektől. Ennek során például az [i] hangértékűnek tartott graféma helyét az első sorban balról, azaz utolsóként, a másodikban negyedikként, azaz jobbról számozták (174). Más rovásbetűk azonosítása sem megnyugtató. A rovás emlék BENKŐ ELEK-féle rajzolata helyesen a Magyar Nyelvben jelent meg (BENKŐ 1994: 159), a kő korrekt fényképét FEHÉR BENCE könyvében (FEHÉR 2020: 225) lehet megtalálni.

A képanyaggal kapcsolatban a székelydályai anyag ébreszt hiányérzet az olvasóban. A rajzok és az írásemlék fényképes adatolása nincs arányban egymással (179–180), így a későbbi felhasználó tájékozódási lehetősége korlátozott, illetőleg fokozott mértékben érezheti a szükségét a helyszínen történő ellenőrzésnek. (Ehhez még vö. FEHÉR 2020: 252–259.)

3. Ahonnan hiányzik a magyar nyelvtörténész. Valamennyi rovássemlék a nyelvtörténész számára nemcsak régészeti lelet, művelődéstörténeti emlék, hanem nyelvemlék is, amely szerves kapcsolatban van a keletkezését megelőző és következő korszakok nyelvi állapotával, igazol nyelvi folyamatokat vagy kiegészíti a meglevő ismereteket. Néhány példát említek erre: a [zs] hang meglétét a Székelyderzsi felirat alapján korábban lehet adatolni, mint a latin betűs jelölésmódja létrejött volna (183). A *tőke* szavunk Farkaslaki Mátyás 1624-es bejegyzésében ’érték, vagyon’ jelentésben fordul elő (484). A szónak ez a jelentése 174 évvel előzi meg az eddig ismert legkorábbi adatát (TESz.). Szintaktikai, mondattani szempontokat is fölvetnek olykor azok a közlések, amelyeket szerzőjük falra vésett, botra rótt vagy más módon hagyott ránk. Ezen az alapon tűnik hiányosnak, netán másként olvasandónak a Rugonfalvi felirat, amely jelenlegi formájában (205) olyan mondat, amelyből hiányzik az állítmány annak ellenére, hogy a felirat nem töredék, hanem teljes értékű közlés. Az „Itt Jeddi Miklós” szerkezet ezért nem felel meg a „hic fuit”-szerkezetű feliratok magyar nyelvi megformálásának, azaz a magyar nyelv szabályainak. Talán közelebb visz a megoldáshoz az egyes rovásjelek felülvizsgálatával és korrekciójával, továbbá nyelvjárási sajátosságok a figyelembevételével megalkotott „jött egyi, Miklós” ’jött egyikük, Miklós’ olvasat és a feléje vezető út (HOSSZÚ–ZELLIGER 2013; az *egyi*-re vö. SzT. 2: 592). A Homoródkarácsonyfalvi második felirat (*tatár*, 203–204) arról tanúskodik, hogy a népi emlékezetben a tatárdúlások és Szent László kunok elleni harca egybemosódik. Ezek az emlékek egyúttal nyelvjárás-történeti emlékek is.

A székelymagyar rovás kiindulását ahhoz a székelymagyar csoporthoz lehet kötni, amelynek évszázadok óta Udvarhelyszék a lakóhelye, nyelvileg tehát az udvarhelyszéki nyelvjáráshoz kapcsolhatók az emlékei. Lehet-e szó határátlépésről? Ez a kérdés merül fel a Konstantinápolyi felirat olvasata és a hozzá fűzött szakirodalmi összefoglalás (274–278) után. A követjárás, amelynek során a feliratot a konstantinápolyi istálló falába vették, és egy következő követjárás, amikor Hans Dernschwam lemásolta, a másolatok sorsa, Babinger első híradásai 1913-ban, mind izgalmas kérdések, amelyeket el lehet olvasni a Székely írás emlékei idézett lapjain. Már SEBESTYÉN GYULA olvasata (SEBESTYÉN 1915:74–75) is csak néhány problémát hagyott hátra, mégis azt kell mondani, hogy az elfogadottnak látszó olvasat ma is több helyen kifogásolható. Ezek a hibák olyanok, amelyekre nagyrészt már a múlt század 30-as éveiben PAIS DEZSŐ megoldást javasolt, de az emlék kapcsán visszhang nélkül maradtak. A szerkesztők által érvényesnek tartott olvasat:

*ezer öccáz tizenöt esztendőben írták eszt László király öt kevetét váratták itt
Bilaji Barlabás kettő esztendejig [két ösztendejig] itt vált nem tőn császár
Kedeji Székel Tamás írtán eszt Szelimbök császár itt benn száz lóval*

Első pillantásra látszik, hogy több esetlegesség is van az olvasatban. Az [e (ë), é] : [ö, ő] viszony nagyobb részt önkényes, mivel a rovás szabályok szerint a rövid magánhangzók

az eredeti szövegben nincsenek kiírva. Külön említést érdemel a *két ösztendeig* vagy *kettő esztendeig* páros [e] : [ö] viszonya. PÁLFI MÁRTON és PAIS DEZSŐ már a múlt század 30-as éveinek közepén megjegyezte, hogy jelzői szerepben a *kettő* nem fordulhat elő (PÁLFI 1934: 222; M. I. 1935: 184; PAIS 1935: 184–185). (Ma már csaknem általános a beszélt nyelvben, de a 16. század elején elképzelhetetlen.) Ennek kiküszöbölésére javasolta Pálfi az *ösztendő* olvasatot, amely csak itt, a második sorban kerül elő, még az első sor általa is megalkotott átírásában sem szerepel, ott az *esztendő* alak található. A hibás olvasat egy rovásjel téves hangértékéből fakad: az *esztendő* szókezdő [ö]-vel való olvasata az egész magyar nyelv(járás)történetben elképzelhetetlen, helyesen: *két esztendeig*. (A kérdéses rovásjelre vö. LIGETI 1925: 49–51; PAIS 1935: 184–185, az [ö]-vel való olvasat az emléknél több évtizeddel későbbi Telegdi féle Rudimentából ismert.)

A kolofónnak tekinthető 3. sorban szereplő *írtán* egyes szám 3. személyű tárgyas ragozású igealakot – ezt az olvasatot azóta sem cáfolják – PAIS alkalmasnak tartja a rovás emlék nyelvjárásának meghatározásához (PAIS hozzászólása NÉMETH 1934. munkájához: 9, 10; PAIS 1935: 184–185, 1958: 334–335). SZABÓ T. ATTILA ezen a ponton kapcsolódott a kérdéshez (SZABÓ T. 1958, 1959, 1972), adatai alapján a csíki és kászoni hivatali írásbeliség részének tekinti, időben pedig a 16. sz. utolsó évtizedétől a 17. sz. első negyedéig tudja adatolni. PAIS és SZABÓ T. ATTILA idézett cikkeit BENKŐ ELEK is ismeri (BENKŐ 1996: 79), de nem lévén nyelvész, sem a Konstantinápolyi felíratra vonatkozó más megjegyzéseit, sem a Vargyasi felírat *írtán*-ként való olvasatának az akadályát nem veszi észre. Népköltészeti és élő nyelvi adatok viszont az igen archaikus moldvai, szabófalvi anyagból kerültek elő az *írtán* típusú igealakokra (RUBINYI 1902: 143–148). Ezek a moldvait kibocsátó Mezőség nyelvjárása felé mutatnak, az istálló falára rová Székely Tamás származási helyét ennek megfelelően nem az udvarhelyszéki Kedére, hanem inkább a szilágysági Kidére lehet tenni. (Ez a település nem messze van a PAISTól javasolt, Szolnok-Doboka délkeleti részében levő Kétely ~ Kéthely helységtől.) A magánhangzók a település nevét illetően is önkényesek: a *k* és *d* utáni magánhangzók mindkét olvasatban a megfajzottól való kiegészítések. A *Kedéji* névváltozat Székely Tamás és az általa leírt szöveg feltett udvarhelyszéki származását hivatott támogatni (ZELLIGER–HOSSZÚ 2014; az emlék teljes szövegére vonatkozó irodalom nyelvjárástörténeti szempontú összefoglalását l. ZELLIGER 2016: 245–253.) Nyelvjárási jellege alapján a Konstantinápolyi felíratot a székely rovás olyan korai emlékének tekinthetjük, amely már csak eredetét tekintve kapcsolódik a Székelyföldhöz. Egy olyan csoport egyik tagja inkább, ahova Szamosközy (D-2) és Bonyhai Moga (D-6) tartozik még akkor is, ha Bonyhai a székely írást székelyföldi tartózkodási helyén gyakorolta. Szamosközyt és Bonyhai Mogát hangjelölésük rokon volta, a latin betűs írás gyakorlatának átvétele jellemzi, egyikük írására sem hatott a Rudimenta (ZELLIGER 2021: 313–317).

A legkorábbi emlékek egyike, a Vargyasi felírat a Székely írás emlékei B) fejezetének 2. helyén szerepel (175–177). 1994-ben került elő az a kőfaragvány, amelyen az írásos lelet található. A kőfaragvány mibenlétével kapcsolatos viták és az írás olvasatának alakulása az idézett helyen olvasható. A kialakult vélemény szerint a kőfaragvány keresztelőkút lehetett, a rajta levő felírat: *Mihály írtán követ*.

A Vargyasi felírat kétséget kizáróan udvarhelyszéki emlék. Az *írtán* igealak az előbbieken tárgyalt Konstantinápolyi felíratot hívja elő az emlékezetből, ahol az idézett szakirodalom alapján egyrészt magát az igealakot szótörténeti adatait tekintve a Vargyasi

felirat koránál jóval későbbinek, szóföldrajzi keletkezésére, elterjedésére nézve pedig megszégyenítően keveset tudhatunk (SZABÓ T. 1958, 1959, 1972; RUBINYI 1902: 143–148). További gondot jelentene az *írtán* olvasattal kapcsolatban, hogy az tárgyas ragozású: a mellette lévő tárgy viszont nem tesz eleget azoknak a követelményeknek, amelyek a korokban a tárgy határozott voltát igazolhatnák (R. HUTÁS 1991: 668–669). RÁDULY ugyan zárójelben jelez egy *a* határozott névelőt (RÁDULY 1994: 151), de grammatikai elem elmaradásáról nem lehet tudni a rováshangjelölések kapcsán.

Csupán Vékony Gábor fogalmazott meg egy gyökeresen más magyarázatot, amit azonban a szakirodalom túlnyomó többsége máig elutasított. Felfogása szerint egy passiójelenetet ábrázoló szoborcsoporthoz tartozhat a faragvány, amelyen Szent János evangélista és Mária is szerepelt, akihez Jézus szavai szóltak: *Íme, fiú neked* – az Újszövetség görög szövegéből fordítva (VÉKONY 2004: 18–24). Ezt az olvasatot lényegében mindazok, akik a felirattal addig foglalkoztak, elvetették. Ezzel szemben csak néhány ponton látszott szükségesnek az olvasat finomítása, és azt azzal az elfogadott véleménynel összhangban, hogy a faragvány keresztelődmedence, szemantikailag és művelődéstörténetileg is koherens megoldást sikerült létrehozni a faragvány és a felirat között. A passióidézet és Jézusnak a Jordánban való megkeresztelkedésekor elhangzott mennyei szózat összefüggése tökéletesen megfelel egy keresztelőkútra vésett feliratnak (ZELLIGER 2016: 92–98; SZENTGYÖRGYI 2019: 43–47). A görögből való fordítás a korai bizánci térítésre, a kódexek passiószövegeinek párhuzamos megfogalmazásai a szóbeliség szintjén fennmaradt archaikus formák megőrzésére hívják fel a figyelmet.

4. Kéziratos rovásemlékek. A székely írás emlékei kötet egészére érvényes, de külön is említendő az emléktanyag jó minőségű fényképes dokumentálása. Igaz ez a másolatokban fennmaradt feliratokra is, mint például a Konstantinápolyi felirat különböző másolataira, amelyeknek az eredeti írás balról jobbra haladó irányának vizuális korrigálására a képeket tükröztetett formában is közlik. Telegdi Rudimentájának 12 másolatáról vagy kivonataról található ismertetés a kötetben, a fennmaradtak egészéről fényképekkel. A 12. a Rész Ensel Sándor által készített két másolat.

A 45 tételből álló főleg kéziratos emlékek sorában több első közlés is akad. Ezek, az eddig nem publikált adatok korukat tekintve a 18. század elejétől kezdve a 19. század első feléig készültek: Tordai György ábécéje (D-15), bejegyzés Jacob Alting könyvében (D-19), Bíró Sámuel: De Siculia – a székely írásról szóló része (D-24), Sánta Mihály levele Blahó Vincének (D-34), Miksa László ábécéi (D-40). Végül a legutoljára előkerült, de legkorábbi datálású adat Taraczközi Ferenc bejegyzése Johannes Maconius albumában 1629-ből (D-44).

Külön szólnak azokról a kéziratosokról, amelyek elvesztek. A kéziratos, illetőleg nyomtatott emlékek 45 tétele közül ez az utolsó. Portsalmi András székely betűs bejegyzése 1655-ből; a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának egy 18. századi székely bejegyzést tartalmazó könyve, amely a második világháború során a múzeum anyagának mentését szállító rakomány részeként a zalaegerszegi vasútállomáson megsemmisült. A harmadik egy székely ábécét tartalmazó könyv, amelyet a kolozsvári unitárius kolégium könyvtárában őriztek, de nem sikerült a nyomára bukkanni. Végül elveszettnek mondható az a székely ábécé másolatát tartalmazó könyv, amelyet Musnai László talált Nagyenyeden, amelyet nem sikerült ott megtalálni.

Az E) fejezetben, a székely írásról szóló korai értekezések sorában Bél Mátyás és Bardócz Pál két-két, valamint Hájos István Gáspár egy munkája szerepel.

Az F) fejezetben, amely a Bizonytalan jellegű vagy tévesen meghatározott emlékek és hamisítványok címet viseli, három csoportot különítettek le. Az elsőt úgy határozzák meg (815), hogy ide „minden bizonytalannal székely írással készült, de elveszett vagy lap-pangó feliratok” kerültek, „amelyekről nem maradt hiteles rajz, átbetűzés vagy fénykép-felvétel”. Ahogy már volt róla szó, az sorban elsőként fölvetett Bodrog-alsóbüi fűvókára ezek a negatív kritériumok nem illenek, ide sorolása nem indokolható, különösen is a mellette felsorakoztatott további, bizonytalan olvasatú leletek (Bonyha, Csobotfalva, és még 19 másik esetleges emlék) társaságában.

5. Következtetések a könyvben és a könyvvvel kapcsolatban. A székely írás emlékei kötetzáró, A székely írás eredetéről, helyéről a magyar művelődéstörténetben című fejezetének alap gondolatát megfogalmazó mottó GYÖRFFY GYÖRGYTŐL származik 1964-ből: „A rovásírás történelemmé vált: ugyanolyan hiábavaló lenne feltámasztását megkísérelni, mint egy halott nyelvet feltámasztani. Ma már ez az írás nem több, mint kutatási stúdium azok számára, akik a régiségek iránt érdeklődnek” (GYÖRFFY 1964: 275). Manapság, amikor nyelvi revitalizációról lehet az ivritől kezdve akár a moldvai csángóig beszélni, talán másként ítéltethetjük meg a székely-magyar rovás legújabb kori megújítási törekvéseit is. Ez a kérdés azonban valóban nem tartozik sem a könyv, és sem mostani gondolataink körébe.

A záró fejezet vázlatosan foglalkozik a székely írás eredetével, amelyhez néhány kiegészítő megjegyzést fűz (835). Megállapításához, hogy a magyar nyelv lejegyzésére jött létre, nem fér kétség. A második pontja a megjegyzéseknek: „Mivel teljes biztonsággal datálható emlékeink csak a 15. századtól vannak, nyilvánvaló, hogy egy négyszáz-ötszáz éves dokumentálhatatlan fejlődés végét láthatjuk magunk előtt” – már vitára készlet. A 15. századra a magyar nyelv hangváltozásainak hosszú sora lezárult. Legkorábbi rovás-emlékeink ennél bizonyíthatóan korábbiak. A hiteles emlékek közül a szerkesztők által kieberdalt Bodrog-alsóbüi emlékekben ott van a bilabiális zöngés spiráns /β/ jele, a vargyasi keresztelődence felirata korábbi a hivatkozott szakirodalomban megadottnál, a szerkesztők által elvetett, mégis kellő bizonyító érveléssel megtámogatott olvasata a veláris zöngés spiráns /ɣ/ jelét tartalmazza. Ezeknek a rovásbetűknek kronológiai meghatározó szerepük is van (ZELLIGER 2012, 2016). Elmondható, hogy a székely rovásírás kialakulásának kezdetétől fogva teljes ábécével rendelkezett, amely követve a beszélt nyelv változásait egyes grafémák használatból való eltűnéséhez <β>, máskor funkcionális változásához <ɣ> → <ɾ> vezetett. Nincs adatunk a /dʒs/ hang jelére, de abban biztosak lehetünk, hogy volt egy ilyen graféma. A nyelv változásával pedig új fonémák keletkeztek mind a mássalhangzók, mind a magánhangzók körében. A /zs/ jele a latin betűs előfordulásnál korábban, már a Székelyderzsi feliratban jelentkezik. A Nikolsburgi ábécében, de még később is jellemző, hogy latin betűs megfelelője nincs, mutatja a betű neve (s = [s], illetőleg sch = [zs] megnevezéssel), egyúttal a két fonémát illetően egyértelmű megkülönböztetést tesz (ZELLIGER 2021: 313). A Székely írás emlékeinek megjegyzése (835), miszerint a magyar [zs] hang az [s]-ből keletkezett, BÁRCZI hivatkozott mondatának (1958: 112) teljes félreértésén alapul. Ott éppen arról van szó, hogy a [zs] jövevény, elsősorban szláv eredetű szavak révén honosodott meg a nyelvünkben.

A magyar őstörténet egyes kérdései a tudományos érdeklődést a székelyek eredete felé terelik. A 19. század közepéig általánosnak mondható nézet volt a hun-székely azonosság, az írásuk szkíta-hun eredeztetése. Érdekes ötlet merül fel itt, amikor a székely írás eredetéből, Udvarhelyszékhez, az udvarhelyszéki székelyekhez való kapcsolódásából ennek a székely népcsoportnak a többi székelyektől eltérő, török etnikai hátterére következtet az összegző fejezet írója, VÁSÁRY ISTVÁN (835). Vajon mit szólnak hozzá más tudományágak szaktudósai?

A záró gondolatok a fejezet mottójára visszhangoznak: „A székely írás és emlékei tehát a magyar művelődés megbecsülendő emlékei, amelyeket a maguk helyén kell kezelni, mint értékes történelmi relikviákat, melyeket a tudománynak vizsgálnia kell.” Egyet lehet érteni a gondolat folytatásának azzal a részével is, hogy a székely írást idegen nyelveken ismertető tudományos munkákra is szükség van. Annak idején a latin nyelven publikussá vált gondolatok nemzetközi feltűnést keltettek. De mint minden fontos, a magyar kultúra, a művelődéstörténet szempontjából fontos történelmi tényezőt nem szabad a tudomány elefántcsont-tornyába zárni, hanem a tudományosság alapján a közös műveltség elemei közé kell tartoznia.

És végül magáról a könyvről. A székely írás emlékei impozáns méreteivel nélkülözhetetlen forrás mindazok számára, akik a székely írás, a hétköznapi ember szóhasználatával a székely-magyar rovásírás valamilyen szempontú tanulmányozásával akar foglalkozni. Ez akkor is igaz, ha a könyv súlyánál, méreteinél fogva nem kezelhető könnyen. A témáról szóló régi és kevésbé régi vélekedések, megjegyzések majd a 18-19. századi tanulmányok Bél Mátyástól, Bardócz Páltól és Hájos István Gáspártól, de ugyanígy a kőbe, falba karcolt vagy papírra írott emlékek egy helyre összehozott gyűjteménye benne az első közlésekkel joggal vezethet a téma iránti tudományos érdeklődés fokozódásához. (A tárgyalt és a nem említett pontatlanságok, hibák felismerése nagyobb figyelmet igényel, korrigálásuk a jövő publikációiban nyilván megvalósul.) Igazán az lenne nagy eredmény, ha a további leletek iránti levéltári kutatás is lendületet kapna. Ehhez az egyetemi oktatás szakirányú fejlesztésére is szükség van a könyvtár, levéltár szakokon, ahogy ezt korábban már ZSUPOS ZOLTÁN is szorgalmazta (ZSUPOS 2019: 68), de ehhez a magyar nyelvészeti képzés is hozzákapcsolandó. Az ugyanis nyilvánvaló kell, hogy legyen: magyar nyelvemlékekkel (mert a könyvben szereplő valamennyi dokumentum nyelvemlék) magyar nyelvtörténésznek foglalkoznia kell. Ebben a tekintetben a magyar nyelvtörténet művelői részéről is szemléletváltás szükséges!

Kulcsszók: olvasatok, nyelvtörténeti szempontok, nyelvjárási vonatkozások.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ ELEK 1994. Régészeti megjegyzések székelyföldi rovásfeliratokhoz. *Magyar Nyelv* 90: 157–168.
- BENKŐ ELEK 1996. A székely rovásírás korai emlékei. A székelydályai felirat. *Magyar Nyelv* 92: 75–80.

- Duden = *Duden Deutsches Universal Wörterbuch A – Z*. 3., neu bearbeitete Auflage. Auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln. Bearb. DROSDOWSKI, GÜNTHER u. der Dudenredaktion. Dudenverlag, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, 1996.
- FEHÉR BENCE 2020. *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye I. Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- GRIMM = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* 1–31. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Akademie der Wissenschaften, Göttingen. <https://woerterbuchnetz.de/#2> (2022. 06. 27.)
- GYÖRFFY GYÖRGY 1964. A magyar rovásírás. *Élet és Tudomány* 19: 272–275. (1964. február 7.)
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2013. Rovásfelirat a megfajítás útján. Módszertani kérdések. *E-nyelv* 2013/2. <http://e-nyelvmagazin.hu/rovasfelirat-a-megfajitas-utjan-modszer-tanikerdesek> (2022. 06. 22.)
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2014. A Bodrog-alsóbüi rovás emléke számítógépes írástörténeti kapcsolatai és egy olvasati kísérlete *Magyar Nyelv* 110: 417–431.
- HOSSZÚ GÁBOR – ZELLIGER ERZSÉBET 2020. Kiegészítés a Bodrog-alsóbüi székely-magyar rovás írásemlék átírásához. *Magyar Nyelv* 116: 61–63.
- R. HUTÁS MAGDOLNA 1991. Az alárendelő szerkezetek. Az igei szerkezetek. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 649–672.
- LIGETI LAJOS 1925. A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. *Magyar Nyelv* 21: 50–52.
- M. I. 1935. Kettőkapu? *Magyar Nyelv* 31: 184.
- NÉMETH GYULA 1934. *A magyar rovásírás*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve II/2. Szerk. MELICH JÁNOS – GOMBOCZ ZOLTÁN – NÉMETH GYULA. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1935. A konstantinápolyi rovásfelirat χ jeléről. *Magyar Nyelv* 31: 184–185.
- PAIS DEZSŐ 1958. [Hozzászólás] *Magyar Nyelv* 54: 334–335.
- PAIS DEZSŐ 1959. [Hozzászólás] *Magyar Nyelv* 55: 278–279.
- PÁLFFI MÁRTON 1934. Az énlaki és konstantinápolyi rovásbetűs felirat. *Keresztény Magvető* 1934/4–5: 217–222.
- RÁDULY JÁNOS 1994. A vargyasi rovás emléke olvasata. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 38/2: 151–152.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 2017. A székelyek ősi kincse: a rovásírás. *Keletkutatás* 2017/Tavaszi: 5–16. <https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.1.5>
- RUBINYI MÓZES 1902. Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához VI. Elbeszélések. *Magyar Nyelvőr* 31: 143–148.
- SÁNDOR KLÁRA 2014. *A székely írás nyomában*. Typotex, Budapest.
- SEBESTYÉN GYULA 1915. *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1958. A felelin-féle igealakok az erdélyi régiségben I. *Magyar Nyelv* 54: 333–334.
- SZABÓ T. ATTILA 1959. A felelin-féle igealakok az erdélyi régiségben II. *Magyar Nyelv* 55: 273–278.
- SZABÓ T. ATTILA 1972. A felelin-féle igealakok az erdélyi régiségben III. In: Uő, *Nyelv és múlt*. Kriterion, Bukarest. 193–205.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2019. Rovás emlékeink nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szerepe. In: ZELLIGER ERZSÉBET szerk., *Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet*. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 37–49.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.

- VÉKONY GÁBOR 2004. *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Nap Kiadó, Budapest.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2012. Írásrendszerek, hangrendszerek. In: HOSSZÚ GÁBOR szerk., *I. Alkalmazott Számítógépes Paleográfiai Konferencia*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 10–17.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2016. Nyelvmemlék? Művelődéstörténeti emlék? Gondolatok az ÓMS. és a vargasi rovásírástól felirat kapcsán. In: JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Kerekasztal körül. Huszonöt nyelvésségi tanulmány*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 92–98.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2021. Bonyhai Moga Mihály írásbelisége nyelvész szemmel. In: FEHÉR BENCE – FERENCZI GÁBOR szerk., *Ősi írásaink II. Tanulmánykötet a Magyarországi Intézet által 2020. december 10–11-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból*. Magyarországi Intézet, Budapest. 307–320.
- ZELLIGER ERZSÉBET – HOSSZÚ GÁBOR 2014. A Konstantinápolyi székely magyar rovásfelirat számítógépes paleográfiai elemzése. *Alkalmazott nyelvtudomány* XIV/1–2: 89–124. (L. még: https://www.academia.edu/11537828/A_Konstantinápolyi_székely_magyar_rovasfelirat_szamitogepes_paleografiai_elemzése_The_Computational_Paleographical_Analysis_of_the_Szekely_Hungarian_Rovash_Inscription_of_Constantinople (2022. 06. 15.))
- ZSUPOS ZOLTÁN 2019. Hogyan terjedt a székely írás az újkorban? In: ZELLIGER ERZSÉBET szerk., *Rovás – magyar nyelvtörténet – művelődéstörténet*. Magyarországi Intézet, Budapest. 50–71.

A linguistic historian's reflections on Rovash research apropos of a book published in 2021²

“Relics of the Székely Script” is an unavoidable work in the history of research on the Székely-Hungarian Rovash script. In addition to the values of the book, there are also some shortcomings, probably due, among other things, to decades of unfavourable science policy. This may be the reason for several deficiencies in the research and recognition of the Székely script in Hungarian scholarship. The fact that Hungarian linguists are absent from the study, which is detrimental to the deciphering, linguistic and dialect-historical aspects, is one of the most striking. A typical example is the case of the Constantinople Inscription.

Keywords: readings, historical linguistic considerations, dialectal aspects.

ZELLIGER ERZSÉBET

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

² BENKŐ ELEK – SÁNDOR KLÁRA – VÁSÁRY ISTVÁN, *A székely írás emlékei* [Relics of the Székely Script]. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum. Bölcsészettudományi Kutatóközpont [Research Centre for Humanities], Budapest, 2021. 927 pages.